

Enfald, mångfald och pluralism. Funderingar över en begreppsgröt

AV ELIAS BERG

I. Inledning

Pluralism är bra, tycker nästan alla i Sverige (och många andra länder). Pluralism antas nämligen ha ett begreppsligt och/eller (positivt) empiriskt samband med demokrati, som allmänt betraktas som något värdefullt. I Sverige (och många andra länder) antas också pluralism vara något som existerar här och nu: vi har, antar man, faktiskt en hel del pluralism i det här landet. Men fast det finns en utbredd enighet om att pluralismen är bra och att den faktiskt föreligger i verkligheten, så är dess innebörd inte alls klar. Annorlunda uttryckt: Vi (eller de flesta av oss) vet att vi har pluralism och tycker den är bra, men vad det är som vi har och som vi tycker är bra vet vi inte riktigt. Vad menas då med "pluralism", och vilka typer av samband finns mellan pluralism och demokrati? Dessa frågor skall jag diskutera här.

Termen "pluralism" har i många länder och vid olika tider använts för att beteckna idéer och praktik som innebär någon form av begränsning av statens suveränitet och en sorts autonomi för, och/eller konkurrens mellan, olika grupper. Sådan pluralism kan förekomma i många skilda varianter (jfr Hsiao, Assel, Ehrlich & Wootton, Miller, ss. 734–736). Pluralism har att göra med mångfald (jfr Lindbeck). Men mångfald av vad? En vanlig föreställning är att pluralism betyder en mångfald av meningsriktningar, intressegrupper, etniska grupper, etc, som dels ger den enskilde individen möjlighet att välja mellan olika alternativ, dels ger individen ett slags självbestämmande på ett eller flera områden, dels skapar en sorts maktbalans, vilken i sin tur kan ge individen möjlighet att förverkliga det alternativ som han (hon) föredrar.

Detta innebär, antar man, att pluralism främjar demokrati.

För att belysa frågan om sambandet mellan pluralism och demokrati skall jag i det följande ta upp fem problem: Främjar mångfald individens valmöjligheter? Främjar mångfald individens självbestämmande på viktiga områden? Främjar mångfald maktbalans i samhället? Främjar maktbalans på ett område maktbalans på andra områden av samhällslivet? Främjar maktbalans demokrati?

II. Mångfald och valmöjligheter

Om individen skall ha möjlighet att välja, måste det finnas flera alternativ att välja mellan. Vidare måste, för att valet inte skall vara helt skenbart, mer än ett av alternativen vara i minimal mening acceptabelt för individen. Inför revolvermannens hot "Pengar eller livet" eller den ende tillgänglige arbetsgivarens hot "Sluta strejka eller jag ger dig sparken" har individen inte något verkligt val.

I bokstavlig mening är det sant att individens valmöjligheter ökar med mångfalden av de alternativ som han (hon) har att välja mellan. Men denna bokstavliga sanning är inte särskilt upplysande. För att mångfald på något meningsfullt sätt skall främja individens valmöjligheter krävs att vissa villkor är uppfyllda.

För det första måste mångfalden utgöras av alternativ som faktiskt står öppna för individen. När det gäller mångfald av t ex grupper behöver det ju inte vara så. I många grupper, vilkas aktiviteter ofta påverkar utomstående, är medlemskap inte öppet för alla. I somliga av dem – t ex vissa etniska grupper – är medlemskapet medfött och kan endast med svårighet eller inte alls förvärfas. I andra – t ex yrkesbaserade grupper – beror medlemskapet på förutsättningar som vanligen inte är helt självvalda och av vilka var och en med nöd-

Artikeln är en obetydligt ändrad version av en uppsats som har diskuterats vid VII Nordiska statsvetenskapliga kongressen i Lund 20–22 augusti 1984.

vändighet utesluter flertalet individer (tex innehav av ett visst yrke). Mångfald av grupper är därför inte detsamma som mångfald av valbara alternativ och behöver följaktligen inte öka individens valmöjligheter.

För det andra måste de alternativ som står öppna för individen klart skilja sig från varandra. Om de alternativ som en individ kan välja mellan skiljer sig bara obetydligt, är individens valmöjligheter skenbara snarare än verkliga. Det är inte säkert att ett större antal alternativ innefattar sådana som är sinsemellan mera skiljaktiga än de som ryms inom ett mindre antal alternativ. Om de olika alternativen är fördelade längs en endimensionell ideologisk skala, behöver inte avståndet mellan ytterligheterna vara större om alternativen är många än om de är få. Vid oförändrat avstånd mellan ytterligheterna på denna endimensionella skala blir dessutom det genomsnittliga avståndet till närmaste alternativ mindre vid ett större antal alternativ än vid ett mindre antal. Ett val mellan närliggande alternativ tenderar då att bli skenbart. Om de olika alternativen är fördelade längs olika dimensioner, kan det tänkas att skillnaden mellan alternativen är klarare. Sannolikheten att sådana dimensionella skillnader skall finnas är möjligen större om antalet alternativ är stort än om det är litet.

För det tredje måste individen kunna se de existerande skiljaktigheterna mellan alternativen. Är det lättare för individen att se dessa skiljaktigheter om alternativen är många än om de är få? Det är svårt att se några skäl att tro det.

För det fjärde måste det bland alternativen finnas något eller några som ligger nära (eller sammanfaller med) det alternativ som individen skulle välja om han (hon) kunde välja helt fritt och var fullständigt informerad om alla tänkbara alternativ och deras konsekvenser. Om detta – svårformulerade – villkor inte är uppfyllt, blir alla de föreliggande alternativen (fastän kanske minimalt acceptabla i ovannämnd mening) ointressanta, och därmed valmöjligheterna meningslösa, för individen. Det torde vara mera sannolikt att detta villkor är uppfyllt om antalet alternativ är mycket stort än om det är mycket litet.

Sambandet mellan mångfald och valmöjligheter är således mycket komplicerat. Det är bara med vissa reservationer som man kan säga att mångfald främjar individens valmöjligheter.

III. Mångfald och autonomi

Det finns vissa uppenbara samband mellan pluralism och autonomi. Pluralism implicerar begreppsligt autonomi: utan någon form av autonomi kan de olika grupper som (tillsammans) utgör mångfalden inte agera som (i viss mån) självständiga enheter (jfr Dahl 1982, ss 4–5, 26). Det finns också en sorts omvänt samband av begreppslig-empirisk karaktär: i en värld med många intressen och ideal leder autonomi för de grupper som bär upp dem till framväxt av (i viss mån) självständigt agerande enheter.

Eftersom pluralism implicerar autonomi, och autonomi i praktiken leder till mångfald, så innebär pluralism förekomst av ett stort antal (i viss mån) självständiga enheter. Men därav följer inte utan vidare att mångfald av sådana enheter främjar individens självbestämmande på viktiga områden. För att en dylik mångfald skall ha denna effekt krävs, dels att individen har mycket att säga till om inom de olika enheterna, dels att dessa enheters beslutsområden är viktiga, dvs innefattar frågor som är viktiga för individen. Det förra beror på de olika enheternas regler för beslutsfattande och på individens förmåga att påverka de övriga medlemmarna av den eller de enheter som han (hon) tillhör, och det finns i dessa avseenden säkert stora skillnader mellan de olika enheterna. Det senare beror på enheternas vikt, dvs i vilken grad de bestämmer i frågor som direkt berör individens intressen och ideal. Om antalet (i viss mån) självständiga enheter är mycket stort, omfattar det sannolikt sådana som bestämmer i frågor av denna karaktär; det är också möjligt att ingen av dessa frågor då är helt utesluten från de (i viss mån) självständiga enheternas sammanlagda beslutsområden. Men detta ökar inte nödvändigtvis den enskilde individens självbestämmande på viktiga områden. Det kan nämligen vara så att individen – av etniska, yrkesmässiga eller andra skäl (se ovan, avsnitt II) – bara har möjlighet att vara medlem av ett begränsat antal enheter och dessutom att hans (hennes) reella inflytande inte behöver vara större inom var och en av dessa enheter än inom det (nationella) politiska systemet som helhet.

Som vi har sett förutsätter pluralism autonomi. Autonomi i sin tur innebär att de autonoma enheterna har någon sorts egen makt. Autonomi inom ett givet system kan dock aldrig innebära total självständighet utan endast ett i vissa avseenden självständigt beslutsfattande. I den mån som de olika enheternas beslutsområden sammanfaller

med varandra eller med hela systemets beslutsområde, förekommer konkurrens mellan enheterna. Pluralismen (som bara kan avse ett system) förutsätter med andra ord ett visst mått av maktkonkurrens (jfr Manley, s 379), samtidigt som (den likaledes förutsatta) autonomi kan bidra till att stärka vissa privilegierade grupper och på detta sätt göra denna maktkonkurrens mycket ojämn (jfr Pelinka, ss 106–108). Därmed kommer vi in på frågan om pluralismens samband mellan mångfald och maktbalans.

IV. Mångfald och maktbalans

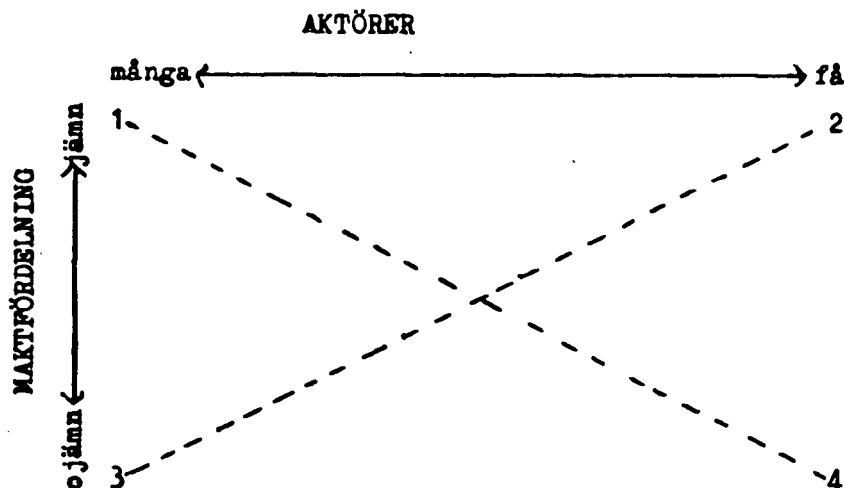
Maktbalans innebär att två eller flera aktörer (individer eller grupper) har lika stora möjligheter att genomdriva sin vilja. Maktbalansen kan vara perfekt eller ungefärlig. Att "främja" maktbalans betyder i det följande att gynna en utveckling mot (men sällan eller aldrig att uppnå) perfekt maktbalans.

Hur förhåller sig då mångfald (av autonoma enheter) till maktbalans? I den allmänna debatten tenderar man att identifiera dessa begrepp. Man kontrasterar ofta centraliserat mot decentraliserat beslutsfattande (se t ex Lindbeck) och tycks resonera enligt ungefär följande mall: maktbalans innebär frånvaro av maktkoncentration; maktkoncentration innebär en eller några få makthavare; maktbalans innebär därför en mångfald av makthavare. Resonemanget bygger på en dikotomi: antingen har en (eller ytterst få) eller också har (väldigt) många makten. Detta resonemang leder troligen sitt ursprung till ekonomernas perfekta marknadsmodell. I denna modell konkurrerar aktörer (som säljare och/eller köpare) utrustade med lika stora resurser, och aktörerna utgör ett mycket stort antal; följaktligen har ingen enskild

aktör särskilt mycket att säga till om. I modellen kombineras således en mångfald av enheter med perfekt maktbalans och frånvaro av stora makthavare, och ingen hänsyn tas till möjligheten av grader av makt, av ojämn maktfördelning mellan många aktörer, eller av maktbalans mellan få aktörer. Mångfald (av enheter) tenderar därför att identifieras med maktbalans.

Men verkligheten har ju (som ekonomerna vet) bara en avlägsen likhet med modellen av den perfekta marknaden. I den mån som ungefärlig maktbalans förekommer tar den formen av konkurrens eller konfrontation mellan aktörer vilka dels inte har lika stora resurser, dels är färre än vad som antas i den perfekta marknadsmodellen; på marknaden förekommer oligopolitisk konkurrens, i internationell politik förekommer bipolär maktbalans. En situation med konkurrens mellan ett mindre antal aktörer kan i själva verket ligga närmare den perfekta maktbalansen än en situation med konkurrens mellan ett större antal aktörer. Tillkomsten av nya aktörer kan i realiteten öka maktkoncentrationen: de kan ibland ytterligare stärka den redan tidigare dominerande gruppen (jfr nedan, avsnitt V).

Mångfald (av enheter) behöver alltså inte nödvändigtvis främja maktbalans i samhället. Detta kan belägas med hjälp av nedanstående figur. I den allmänna debatten låter man ofta två skilda dimensioner sammanfalla utmed ett kontinuum mellan 1 och 4, och man antar att extremerna 1 och 4 är de enda faktiskt möjliga typerna av maktfördelning. Men dessa extremer är ju teoretiskt konstruerade ytterpositioner, och många typer av maktfördelning som föreligger i verkligheten kan mycket väl ligga någonstans i grannskapet – möjligen nära extremerna – av ett kontinuum mellan 2 och 3.

I den mån som de olika enheternas beslutsområden är separata från varandra, konkurrerar inte enheterna sinsemellan och kan sålunda inte ingå i någon maktbalans. I detta fall kan därför inte mångfald främja maktbalans. Men i verkligheten är det naturligtvis mycket svårt (eller omöjligt) att fastställa en sådan separation. Detta är inte bara en teknisk svårighet för empirisk forskning utan innebär också en begreppslig besvärlighet. Det finns inga bestämda kriterier för att avgöra vad som är separata beslutsområden. Det betyder att man inte kan avgöra vad som är autonomi, vad som utgör maktbalans, och, rent av, vad som är mångfald. Skall vi t ex se Dahls' beskrivning av "spridd ojämlikhet" ("dispersed inequalities") i New Haven (Dahl 1962) som en beskrivning av maktbalans eller av autonomi? Frågorna om sambandet mellan mångfald, autonomi och maktbalans är inte blott svåra att besvara; de är svåra att ställa.

V. Maktbalans på olika områden

Pluralism brukar av sina anhängare betraktas som ett mycket omfattande maktbalanssystem: relationerna mellan individer, företag, intressegrupper och partier brukar räknas såsom tillhörande systemet. Man tycks anta att maktbalans på ett område alltid (positivt) samvarierar med maktbalans på andra områden. Sällan ställer man frågan om hur olika områdens specifika varianter av maktbalans (eller avsaknad av maktbalans) förhåller sig till varandra. Detta förhållande kan vara av flera olika typer: (1) existensen av maktbalans av ett visst slag på ett område bidrar till uppkomst (eller bevarande) av maktbalans av samma slag på ett annat område; (2) existensen av maktbalans av ett visst slag på det förra området bidrar till uppkomst (eller bevarande) av maktbalans av ett annat slag på det senare området; (3) existensen av maktbalans (av något slag) på det förra området bidrar till att hindra uppkomst (eller bevarande) av maktbalans (av något slag) på det senare området; (4) existensen av maktbalans (av något slag) på det förra området påverkar inte alls närvaro eller frånvaro av maktbalans (av något slag) på det senare området.

I den allmänna debatten är det framför allt maktbalans på det ekonomiska området och maktbalans på det politiska området som brukar kopplas samman. Man antar som något nästan självklart att maktbalans på det förra området främjar maktbalans på det senare. Detta är emellertid inte säkert.

För det första behöver inte maktbalans på det ekonomiska området bidra till inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området. Om vi – orealistiskt – antar att det ekonomiska systemet fungerar på ett sätt som ligger mycket nära den perfekta marknadsmodellen, så kännetecknas det av konkurrens på (nästan) lika villkor mellan många – och därför sannolikt relativt små – företag. Det finns skäl att betvivla att en sådan konkurrens (med "strid på kniven") mellan företag som är små – och därför kanske svaga – och många – vilket tenderar att försvåra samordning (jfr Olson) – främjar samarbete dem emellan för att nå gemensamma politiska mål (och därmed kan leda till ett förhållande av typ 2; se ovan). Det kan hända att denna perfekta maktbalanssituation på det ekonomiska området snarare motverkar ett sådant samarbete (dvs kan leda till ett förhållande av typ 3, vilket dock också beror på den tidigare maktfördelningen på det politiska området; se nästa stycke). Om det ekonomiska systemet avlägsnar sig från den perfekta marknadsmodellen – och därmed kanske (fast inte nödvändigtvis; se ovan, avsnitt IV) från perfekt maktbalans – ökar möjligen sannolikheten för inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området. Om vi istället antar att det ekonomiska systemet utmärks, inte av enheter som konkurrerar på samma sida av marknaden, utan av enheter som utövar "motmakt" ("countervailing power") mot varandra på olika sidor av marknaden (se Galbraith), så uppkommer en annan situation. Olika ekonomiska enheter tenderar då antagligen att prioritera sina gemensamma intressen (jfr Tivey, ss 139–140) i samarbete för politiska mål (dvs att frambringa ett förhållande av typ 1, vilket dock också beror på den tidigare maktfördelningen på det politiska området; se nästa stycke).

För det andra behöver inte inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området främja maktbalans på detta område. Det beror på hur maktfördelningen på det politiska området såg ut före deras inträde (eller stärkande). Om t ex arbetsgivarorganisationer ökar sitt inflytande inom ett redan tidigare av det privata näringslivet dominerat politiskt område, så motverkas uppnående av perfekt maktbalans på området. Om däremot fackföreningar ökar sitt inflytande inom detta tidigare näringslivsdominerade politiska område, så minskar maktkoncentrationen, och ett steg tas i riktning mot perfekt maktbalans inom området.

Frågan om maktbalans på ett område främjar maktbalans på andra områden av samhällslivet kan därför inte besvaras med ett entydigt ja eller nej.

VI. Maktbalans och demokrati

Finns det något samband, och i så fall vilket, mellan maktbalans och demokrati? Demokrati betyder folkstyrelse, och folkstyrelse betyder att styrelsen återspeglar folkets vilja. Detta innebär att mäktiga individer och/eller grupper inte själva styr eller påtvingar folket sina egna åsikter. Maktbalans minskar risken för en sådan odemokratisk styrelse. Under maktbalans måste nämligen mäktiga individer och/eller grupper, i syfte att överleva i konkurrensen – maktbalansen – med varandra, anpassa sina ställningstaganden till folkets (förmodade) åsikter. Därmed kommer dessa individer och/eller grupper att – med eller mot sin vilja – fungera som förmedlare av folkets åsikter till dem som fattar de formella besluten. Folket får med andra ord större möjligheter att fälla avgörandet i kampen mellan olika meningsriktningar om dessa meningsriktningar är ungefärligen jämnstarka. I denna viktiga – men allmänna och abstrakta – mening kan maktbalans därför sägas främja demokrati.

Men därmed är inte frågan avgjord. Vi måste också ta hänsyn till karaktären av de enheter som ingår i maktbalansen. Om dessa enheter representerar (intressena och/eller idealen hos) befolkningsgrupper av mycket olika storlek, kan sällan maktbalansen antas främja demokrati. En sådan odemokratisk maktbalans föreligger om t ex några få storgodsägare har lika mycket makt som alla de småjordbrukare tillsammans vilka utgör det överväldigande flertalet av befolkningen. Man kan här inte heller bortse från ytterst kontroversiella frågor om demokratibegreppets innebörd. Vilket är t ex mest demokratiskt: att alla har lika mycket att säga till om i ärenden som är livsviktiga bara för vissa grupper, eller att dessa grupper har mera att säga till om än andra i sådana ärenden?

Vissa slag av maktbalans kan alltså under vissa förutsättningar främja demokrati. Andra slag av maktbalans, eller maktbalans under andra förutsättningar, behöver däremot inte främja demokrati.

VII. Pluralism som demokratiskt värde

Finns det då ett positivt samband mellan pluralism och demokrati, dvs är pluralism ett demokratiskt

värde? Denna fråga är inte bara empiriskt svår att utforska; den är begreppsligt mångfasetterad och det är omöjligt att ge den ett bestämt svar.

Som framgår av ovanstående genomgång är relationerna mellan pluralism och demokrati ytterst komplicerade. Pluralism har att göra med mångfald och implicerar ett visst mått av autonomi och av maktbalans. Mångfalden kan bidra till att öka individens valmöjligheter, autonomi kan bidra till att ge honom (henne) självbestämmande på viktiga områden, maktbalansen kan bidra till att minska risken för odemokratisk styrelse. Mot detta står att de valmöjligheter som mångfalden kan ge ibland är formella snarare än reella, att en mångfald av autonoma enheter inte alltid ökar individens självbestämmande, och att en mångfald av enheter inte nödvändigtvis främjar maktbalansen. Valmöjligheter, gruppautonomi och maktbalans är logiskt oförenliga med enfald men föreskriver därutöver inte nödvändigtvis mångfald. Maktbalans på ett område behöver inte heller vara gynnsam för – och kan rent av motverka – maktbalans på andra områden, och maktbalans är dessutom inte uteslutande något för demokratin positivt.

Det finns ett annat möjligt samband mellan pluralism och demokrati, vilket jag hittills inte har berört. Det bygger på pluralismens (påstådda) tendens att ge upphov till ”cykliska majoriteter” och därmed till obeständiga politiska situationer, vilka just genom att de kan antas vara övergående är mera acceptabla för (temporärt) besegrade minoriteter. Därigenom sägs det bestående politiska systemet bli stabiliserat (se Miller). De som ser det bestående politiska systemet som demokratiskt – ja, kanske som den enda möjliga typen av demokrati – kan därför betrakta pluralism som ett demokratiskt värde, medan motståndare till detta system kan se pluralism som demokratisk maskering av ett elitstyre (se Thorburn i Ehrlich & Wootton, ss 152, 166–167; se också Manley och jfr Lindblom och Dahl 1983). Pluralismen kan med andra ord vara ett skydd för status quo, och den är då ett demokratiskt värde om – men endast om – status quo är demokratiskt.

Litteratur

- Assel, Hans-Günther, *Demokratischer Sozialpluralismus. Geschichte und Staat*, Band 187/188. München: Günter Olzog Verlag 1975.
- Dahl, Robert A, "Comment on Manley", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 386–389.

- Dahl, Robert A, *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*. Yale Studies in Political Science, 31. New Haven and London: Yale University Press, 1982.
- Dahl, Robert A, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven and London: Yale University Press, (1961) 1962.
- Ehrlich, Stanislaw, and Wootton, Graham, Eds., *Three Faces of Pluralism: Political, Ethnic and Religious*. International Political Science Association: Gower (Great Britain), 1980.
- Galbraith, John Kenneth, *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. London: Hamish Hamilton, 1952.
- Hsiao, Kung Chuan, *Political Pluralism: A Study in Contemporary Political Theory*. New York: Harcourt, Brace & Company, Inc., 1927.
- Lindbeck, Assar, *Ekonomi och mångfald*. Stockholm: Akademitlitteratur 1980.
- Lindblom, Charles E, "Comment on Manley", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 384–386.
- Manley, John F, "Neo-Pluralism: A Class Analysis of Pluralism I and Pluralism II", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 368–383.
- Miller, Nicholas R, "Pluralism and Social Change", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 3, September, 1983, ss 734–747.
- Olson, Mancur, Jr., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. New York: Schocken Books, (1968) 1971.
- Pelinka, Anton, *Dynamische Demokratie. Zur konkreten Utopie gesellschaftlicher Gleichheit*. Stuttgart: Kohlhammer 1974.
- Tivey, Leonard, *The Politics of the Firm*. Oxford: Martin Robertson, 1978.